

УДК 63.352(477.7)

О. Волос

Лісорозведення як один із напрямів діяльності земств Півдня України

Анотація: В статті розкривається ініціативна діяльність земських установ Херсонської губернії з лісорозведення. На прикладі Одеського повітового земства показані підходи щодо вирішення даної проблеми. Звернена увага на внесок у справу степового лісорозведення відомих у регіоні особистостей.

Ключові слова: земство, повітова земська управа, степове лісорозведення, земські діячі, земські гласні.

Гердер дуже вдало зауважив, що саме від кліматичних умов залежить, наскільки та чи інша галузь землеробства може розвиватися на даній території, або в державі, незважаючи на різні соціально-економічні та політичні події, що відбуваються протягом століть.

В степовій зоні виробництво зернових по-вністю залежить від крайнощів температури та кількості опадів. Створення сприятливих умов для розвитку зернового господарства стало одним із напрямів діяльності місцевих органів самоврядування — земств.

Мета статті — висвітлити на прикладі Херсонської губернії окремі аспекти історії лісорозведення в південній Україні, показати багаторічний досвід земських установ по створенню лісових насаджень, зауважити на внесок окремих земських діячів губернії у справу лісорозведення.

Завдання — звернути увагу громадськості на те, що в умовах кліматичних змін на планеті, зменшення запасів води, надзвичайного зосередження вимагає проблема збереження й збільшення лісових насаджень на Півдні України та активізація просвітницької діяльності з цього питання серед населення краю.

Про історію лісорозведення в південній Україні в свій час писали чимало дослідників, науковців, лісників. В своєму історичному нарисі з лісорозведення в Херсонській губернії І. Полетаєв розкрив становлення, основні проблеми та недоліки степового лісорозведення, відстоював ідею розведення в регіоні білої акації¹. Практичні прийоми розведення акації, а також поради щодо висадження та догляду інших порід дерев, придатних для степу, були викладені В. Гомілевським². Діяльність відомих вчених

з лісорозведення висвітлив М. Срединський, звернувши увагу на внесок у цю справу відомих у Херсонській губернії В. П. Скаржинського, Д. Е. Остан-Сакена та інших³.

Вирішенню цього питання, в минулому, присвячено ряд досліджень українських науковців. Серед яких слід зауважити на науководослідницьку спадщину Г. М. Висоцького. Він не раз бував у Ю. А. Лемана, відомого місцевого лісника Рацинської дачі (тепер Вознесенщина Миколаївської області). В працях Г. М. Висоцького велика увага приділена вивченню ґрунтових і кліматичних умов для штучного лісорозведення в степу, співвідношенню головних та підгінних порід, виробленню науково обґрунтованого деревно-чагарникового типу насаджень з перевагою дуба⁴.

З появою на місцях виборних органів самоврядування — земств, лісорозведення в степу стало одним із напрямів діяльності, яким почали опікуватися земські установи. На засіданнях земських управ, під час зборів земських гласних обговорювалися можливості та проблеми розведення лісу в губернії, вироблялися різні проекти оліснення. Аналіз опублікованих в губернії земських матеріалів з цього питання за період, друга половина 60-х рр. — 80-ті рр. XIX ст., дозволяє зауважити на те, що цією проблемою переймалися відомі земські діячі краю, науковці, службовці земських повітових управ. Серед них відомий в краї як землець з прогресивними поглядами на важливі проблеми регіону, барон М. Корф⁵, губернський лісник І. Полетаєв⁶, дослідник А. Краузе⁷ та інші.

Сучасні дослідники не менше уваги приділяють вирішенню проблеми збереження та висадження нових лісових масивів⁸.

Про те, що Херсонська губернія серед степових губерній Російської імперії була найменш заліснена, свідчить офіційна статистика. На початку ХХ ст. Херсонська губернія мала показник лісистості два відсотка. Для порівняння такий показник у сусідніх губерніях становив: Бессарабська — шість, Таврійська — п'ять, Катеринославська — чотири. Відповідно на одного жителя Херсонської губернії припадало лісу в десятинах — нуль цілих три сотих. Найвищий показник мала Таврійська губернія — нуль цілих вісімнадцять сотих десятини на одного жителя.

Неоднозначною по залісненню була ситуація в повітах губернії. Кількість лісу у відсотках була такою: у Ананьївському повіті — за три з половиною, Олександрійському — три цілих і три десятих; Тираспільському — три; Херсонському — одна ціла та дев'ять десятих, Єлисаветградському — нуль цілих і сім десятих і в Одеському — нуль цілих і дві десяті відсотка⁹.

Серед повітів губернії, що були найменше заліснені, особливо виділявся Одеський. Одеська повітова управа для детального вивчення питання про лісорозведення створила спеціальну комісію з числа науковців Новоросійського університету, спеціалістів Імператорського товариства сільського господарства Південної Росії, гласних повіту, що займалися цією справою в своїх маєтках. До комісії ввійшли — В. І. Мазаракій — голова Товариства; Д. Н. Абашив — професор університету, М. П. Боровський — секретар Товариства, І. І. Курис, І. М. Єранцев — гласні повітових земських зборів. Земські діячі, що відстоювали справу лісорозведення, на прикладі своїх господарств переконували, що насадження лісу у більш-менш значних масштабах, дозволяє створити перепони для пануючих у степовій зоні вітрів, зменшити їх вплив на висушування ґрунтів, а також сприяти відчутному збільшенню опадів. В 1875 р. на ХІ чергових земських зборах повіту управа запропонувала гласним доповідь «Про лісорозведення та іригацію в Одеському повіті». За результатами її обговорення були вироблені правила з лісорозведення та заходи щодо лісозбереження в повіті.

Заходи щодо лісозбереження передбачали:

- 1) контроль за всіма приватними лісами з боку земської управи;
- 2) визнати існуючі приватні лісові насадження та нові висаджені ліси заповідними, з обов'язковим детальним їх описом, із зазначенням кількості лісових масивів, порід дерев та їх віку;

- 3) з метою попередження вирубування лісу, встановити штрафи відповідно до законодавства, а отримані кошти використовувати лише на відновлення лісових насаджень;

- 4) встановити штраф у розмірі вартості лісу за перевищення норм вирубування лісу на приватних землях, та зобов'язати протягом двох років засадити деревами цю територію. В разі відмови, земство самостійно заліснявало ці землі, а власник мав сплатити подвійну вартість лісу та витрати на здійснення робіт по олісненню;

- 5) для створення більш сприятливих умов щодо розведення землевласниками лісу земство задіяло для цього кредитні товариства.

Серед заходів з лісорозведення Одеська земська управа пропонувала:

- 1) здійснювати лісонасадження в повіті за єдиним планом, затвердженим повітовими земськими зборами;
- 2) засаджувати в першу чергу схили та вершини балок, місцевість на підвищеннях, створювати живі огорожі на рівнинах;
- 3) заліснявати за рахунок земства відчужені землі власників, що не бажали цього робити, з подальшим правом викупу цих земель за умови виплати всіх витрат здійснених управою;
- 4) допомагати землевласникам, що виявили бажання займатися цією справою, укладаючи з ними домовленість відносно терміну та способів заліснення на їх землях;
- 5) звільнити від земських податків на двадцять років території засаджені лісом;
- 6) запропонувати бувшим колоністам та державним селянам відновити лісові насадження через введення для них обов'язкової повинності лісорозведення,
- 7) встановити для дрібних землевласників обсяг території, засадженої деревами, в одну десятю від загальної кількості землі, якою вони володіли;
- 8) зобов'язати громади населених пунктів обсаджувати земельні наділи живоплотом при допомозі земства, яке безкоштовно виділяє саджанці та насіння для закладення розплідників на місцях;
- 9) обсадити в обов'язковому порядку цвинтарі, вулиці в сільській місцевості та церковні погости;
- 10) розпочати клопотання перед урядом про додання державного капіталу на лісорозведення до фінансових земських витрат на цю справу в повіті.

Окрім того, земська управа запропонувала для координації та злагоджених дій всіх зацікавлених у цій справі на земських повітових зборах обрати комісію, яка б здійснювала та контролювала процес оліснення повіту. До комісії ввійшли обрані зборами гласні (від трьох до п'яти осіб) та члени Управи. Голова постійної комісії з лісорозведення обирався також на Зборах. Лише земство визначало території, що підлягали засадженню деревами. Серед завдань земства та комісії велика увага приділялася заохоченню приватних осіб до корисної в повіті справи через надання їм грошової допомоги та спеціальних пільг для лісорозведення.

Отже, як бачимо, земська управа повністю взяла на себе розробку загального плану лісонасадження в повіті та заходів з економічного стимулювання населення щодо оліснення повіту¹⁰.

В Збірнику Херсонського земства є чимало матеріалів, що свідчать про увагу земських управ різного рівня до проблем лісорозведення в регіоні. В лісництвах губернії практикували різні методи розведення лісу, експериментували з вибором найкращих порід дерев та кущів, придатних для степу, обраховували витрати та економічну доцільність такої справи, шукали шляхи її здешевлення. Розповідаючи про Володимирське лісництво Херсонського повіту, К. Тархов звернув увагу, що протягом 80-х рр. у лісництві більше уваги почали приділяти таким породам дерев як: берест, в'яз, карагач, дуб, ясень та різним сортам клену. З точки зору прогресивного розвитку сільського господарства, в лісництві довели, що більш доцільним було розведення лісових насаджень на підвищених відкритих місцях на зразок лісових узлісь навколо полів, що сприяло зменшенню потужності вітру, а також випарюванню вологи з ґрунтів¹¹.

В 90-х рр. на загальних зборах Миколаївського відділення Імператорського Російського товариства садівництва була заслухана доповідь про насадження захисних узлісь у маєтку «Нова-Петрівка» Херсонського повіту. В ті часи вартість лісу на півдні перевищувала вартість цілинних земель. Десятина 30-літніх тополевих насаджень у губернії коштувала п'ять тисяч рублів. В Ново-Петрівці щорічний розмір лісових насаджень становив чотири — п'ять десятин. Вартість п'яти десятин насаджень землевласнику обходилася в 89 рублів 50 копійок, з них найбільших витрат вимагало вирощування саджанців — 60 рублів. Посадковий матеріал, отриманий у власному розсаднику, значно

зменшував витрати. Вміло організовані в маєтку роботи по розчищенню лісових насаджень з урахуванням вільних робочих рук у літній період, також здешевлювали цей процес.

Земства спільно з казенними лісництвами та розплідниками, що були в губернії, активно працювали по забезпеченню саджанцями всіх бажаючих. Так, в Тираспільському повіті земська управа своїм коштом влаштувала деревні розплідники, що значно здешевлювало вартість саджанців.

Аналізуючи причини неврожаїв, від яких потерпала Херсонська губернія в останню третину XIX ст. земські агрономи, статистики, окремі землевласники розуміли, що лісові насадження належать до могутніх засобів, що впливають на розподіл опадів та на врожайність. Отже, оліснення степу в великих розмірах мало сприяти покращенню кліматичних умов і створенню сприятливих умов для ведення сільського господарства.

З 80-х рр. у губернії розпочався новий етап оліснення. Головною метою якого було створити сприятливі умови для сільськогосподарських культур шляхом розведення лісу, висаджуючи дерева смугами. Серед тих, хто в Одеському повіті активно займався лісорозведенням, слід згадати відому родину Курисів. Їх пращурри переїхали з Греції на Україну ще за часів царя Олексія Михайловича. Перебуваючи на військовій службі в останній третині XVIII ст., були переведені до Новоросійського краю. Серед представників цього роду славновідомий Іван Онуфрійович, доля якого звела з південною Україною. Він був учасником Кінбурзької та Ізмаїльської битв, брав участь при взятті Очакова, проявивши неабияку мужність та хоробрість, за що був наближений до О. В. Суворова Статус кавалера Георгієвського Хреста передбачав отримання родового дворянства та дарування земель на звільненій від Порти Отоманської території. Саме в цей час І. О. Курис заснував своє нове помістя Покровське, а пізніше ще два села по сусідству. В степу та на схилі пагорба висадив ліс і розбив парк. Серед синів І. О. Куриса середній Іраклій Іванович після виходу у відставку в 1837 р. оселився в своєму помісті та продовжив його удосконалювати, побудував вітряний млин, хати для переселенців, поновив палац, заклав кінний завод, продовжив справу батька по озелененню місцевості вимагаючи від селян обсаджувати земельні ділянки деревами.

Серед продовжувачів роду Курисів, що особливо був відомий в Херсонській гу-

бернії та за її межами — Іван Іраклійович (31.12.1841—02.03.1898). Людина ця була різнопланових інтересів, що проявила себе в різних сферах: в банківській — був головою Торгово-промислового банку та членом наглядового комітету Земського банку Херсонської губернії; в громадській — організатором різних клубів (Чорноморського яхт-клуба, Кримського, Кавказського гірського клубу); в науковій — дійсним членом, а згодом і головою наукових товариств (Одеське товариство історії та старожитностей, Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії, яке і очолював). З появою земських установ — активний діяч місцевих виборних органів, прославився як меценат, відомий колекціонер та нумізмат; предводитель дворянства Херсонської губернії.

Як господарник чимало зробив у своєму маєтку, яким володів з 1849 по 1898 р. За часів Івана Іраклійовича в Курисово-Покровському (назва з 1851 р.) була велика школа, де навчалося 116 учнів, метеорологічна станція, поштове відділення, своя телефонна лінія, кінно-поштова та земська поштова станції, лікарня ним збудована, чотири постійних двори, дві корчми¹². Покращив садово-парковий ансамбль, розташований на тридцяти десятинах, збагатив оранжерею тропічних рослин, в якій росло більше двох тисяч екземплярів і найголовніше висадив ліс. В 1887 р. лісовий масив досяг вісімдесяти п'яти десятин. В енциклопедії Брокгауза і Ефрона зазначено, що І. І. Курис займається штучним лісорозведенням, серед різних порід дерев переважають породи акації, ясена, гледичії. Щороку він висаджував по три десятини лісу, тобто не менше як сорок три тисячі вісімсот молодих дерев, з часом ліс розрісся до 340 гектарів і в ХХ ст. і оголошений Регіональним ландшафтним Тілігульським парком.

Успіхи з лісорозведення І. І. Куриса були настільки значними, що члени Одеського відділу Російського імператорського товариства садівництва вирішили ознайомитися з його досвідом. Після відвідин маєтку Куриса в звіті Товариства було зазначено наступне: відвідувачів найбільше вразили обширні території, засаджені деревами, що займали площу в сто п'ятнадцять десятин. Значними були лісові масиви, які господар маєтку висаджував на

той час вже п'ятнадцять років. Ліс в основному ріс на північно-східному схилі доволі високого пагорбу. Особливу зацікавленість у членів комісії викликали плодові насадження. Старий сад був закладений ще п'ятдесят років тому, в ньому переважали сорти груш. Меншим за розмірами був шпалерний сад, який в степовій зоні був скоріш всього єдиним і унікальним явищем. Сад був закладений досвідченим садівником із Франції, що в подальшому доглядав його та удосконалював. Завдяки наполегливості вченого-садівника в саду було поєднано велику кількість найкращих і нових сортів плодових дерев в різноманітних шпалерних формах. Колекція плодових дерев в саду Куриса на той час складалася з: 130 сортів яблук та 130 — груш, 15 — слив, 19 — вишні та черешні, 8 — персиків та чудових сортів винограду¹³. З багатьох господарських проблем степової України написав наукові статті, в тому числі з питань лісівництва¹⁴.

Аналізуючи історію лісорозведення в Новоросійському краї протягом ХІХ ст., слід зауважити, що держава не раз заохочувала жителів Південної України до цієї справи. Восени 1828 р. російським імператором був затверджений указ «Відносно виплат (пособий) і нагород за успіхи в опширенні садівництва та лісорозводства в Новоросійському краї». Згодом з ініціативою виступило Товариство сільського господарства Південної Росії, оголосивши конкурс на краще заліснення ділянок в двадцять п'ять і п'ятдесят десятин. Нові Положення про премії за лісорозведення в Російській імперії були затверджені в 1876 р., а потім в 1901 р., за якими до цієї справи заохочували поміщиків та селян.

Земська діяльність в цьому напрямі була однією з складових державної політики. Але земства були більш близькими до реалій лісорозведення на місцях і впливали та реагували на ситуацію більш ефективно, про що свідчать історичні факти.

Херсонська губернія, яка особливо потерпала від нестачі лісів, мала хороший досвід лісорозведення як відомими в краї приватними особами, так і земськими органами, що намагалися діяти спільно з державою та всіма зацікавленими в залісненні степових просторів.

- ¹ Полетаев И. Лесоразведение в Херсонской губернии. — СПб., 1889. — 29 с.
- ² Гомилевский В. Основание лесоразведения в степях южной России: Акация (*Robinia pseudoacacia*): Ее история, употребление и лесоразведение: Руководство для землевладельцев. — Одесса, 1880. — 271 с.
- ³ Срединский Н. К. Краткий исторический очерк лесоразведения в южно-русских степях. — Харьков, 1887. — 23 с.
- ⁴ Высоцкий Г. Н. К вопросу о причинах усыхания лесных насаждений на степном черноземе, исследование в Мариупольском лесничестве // Труды по лесному опытно-му делу в России. — СПб., 1912. — Вып. 40. — 65 с.
- ⁵ Корф Н. Различные проекты облесения степей с точки зрения земств // Сельское хозяйство и лесоводство. — СПб., 1866. — № 5.
- ⁶ Полетаев И. Заметки о степном лесоразведении. — СПб., 1879. — 18 с.
- ⁷ Краузе А. Направление и организация лесного опытного дела. — Одесса, 1874. — 34 с.
- ⁸ Вакулук П. Г. Нариси з історії лісів України. — Фастів, 2000. — 624 с.; Генсірук С. А., Фурдичко О. І., Бондар В. С. Історія лісівництва в Україні. — Львів, 1995. — 423 с.
- ⁹ Насажение защитных опушек в имении «Ново-Петровка» Херсонской губернии. — Одесса, 1897. — С. 27.
- ¹⁰ О лесоразведении и ирригации в Одесском уезде / Доклад Одесской уездной земской управы XI очередному земскому собранию Одесского уезда в мае 1875. — Одесса, 1875. — 54 с.
- ¹¹ Тархов К. Приемы степного лесоразведения во Владимирском лесничестве // Сборник Херсонского земства. — Херсон, 1887. — № 4. — С. 120–121.
- ¹² Местечко Курисово-Покровское (Балай тож): Статистическое описание поселения, сост. на основании данных, полученных при помощи подворной переписи, произведенной 28 сент. — 4 окт. 1882 г. Статистическим отделением при Херсонской губернской земской управе / Херсонская губернская земская управа. Статистическое отделение. — Одесса, 1883. — 93 с., карт.; 23 см.
- ¹³ Труды и отчет Одесского Отдела Русского императорского общества садоводства. — Одесса, 1886 — С. 58–59.
- ¹⁴ Курис И. Доклад пятому съезду русских сельских хозяев по вопросам «О средствах к сохранению и сбережению лесов». — Одесса, 1879. — 24 с.

Thank you for evaluating AnyBizSoft PDF Splitter.

A watermark is added at the end of each output PDF file.

To remove the watermark, you need to purchase the software from

<http://www.anypdftools.com/buy/buy-pdf-splitter.html>